Longyearbyen, di statt boda di laüt mang nèt stèrm

A Longyearbyen, piccola città norvegese nelle Isole Svalbard, vige il divieto assoluto di morire ed essere sepolti in città. Il cimitero cittadino è stato chiuso e dal 1950 nessun abitante è stato più sepolto nella zona.

'Z parìr eppaz njånka zo maga gloam un anvétze iz pròpio asó: 'z izta a statt, in Norvegia, boda 'z rècht khütt ke di laüt mang nèt stèrm un dar vraithof mocht stian gespèrrt.
Disar platz hoazt Longyearbyen un iz ummana von stattn von Isole Svalbard. Di Svalbard soin in Mer Glaciale Artico un soin di plètz mearar a nòrt vodar bèlt z'soina no gelebet vo epparùmmaz.
Longyearbyen iz da gröazarste statt von sèllnen von Svalbard un von djar 1950 di laüt mang neméar stèrm un khemmen bogràbet in di statt. 'Z izta khent auzgemacht ditza umbrómm di laüt boda lem sèmm håm darvért ke dar laip vo soin toatn, a bòtta bosa soin khent bogràbet, iz hèrta gestånt ingåntz, åna zo darvàula. Dar laip von laüt boda soin gest gestorbet iz hèrta gestånt gelàich umbrómm in disan platz iz asó khalt ke 'z iz quàse hèrta untar zèro un peng ditza di earde steat hèrta gevrórt. Un asó, azta di earde iz gevrórt, dar laip von bogràbatn laüt steat o gevrórt.
Ditza macht nèt lai aukhemmen di hennehaut ma 'z iz eppaz boda magat soin perikolósat o. Defàtti, azta dar laip von toatn steat ingåntz, billtz munen ke, azta a mentsch iz gestorbet peng an virus, makz auzvalln ke dar virus o steat lente attn laip von mentsch. Un ditza iz eppaz boda iz vürkhent.
'Z djar 1998 dar dokhtur Kirsty Duncan iz gånt pitt åndre kolège in disa redjóng zo studjàra in laip vonan mentsch boda iz gest gestorbet in di statt balda izta gest di Spagnola. Di dökhtür håm gesek ke attn laip von mentsch izta no gest lente dar virus vodar Spagnola vo balda 'z mentsch iz gest gestorbet. Un asó håmsa vorstånt ke, azta dar permafrost berat zorgånt, di laüt boda lem in disa redjóng hettatn no gemak vången in virus.
Un asó izta khent auzgemacht ke di laüt håm neméar gemak stèrm un khemmen bogràbet in disa statt, un balda epparùmmaz haüt steat letz khintz lai gevüart attna 'n åndra sait.
Di toatn von alt vraithof soin khent alle augenump un vorprénnt un est, boda iz gest dar vraithof, soinda lai di kraützar zo gedenkha di laüt.

E.v.K.

Di sbemmar ren neméar azpe biar

Un tempo i prodotti del bosco venivano raccolti dagli abitanti di Luserna e ciò costituiva una importante fonte di guadagno. I tempi sono cambiati ed i boschi sono frequentati da tanti fungaioli "stranieri". L'introito non c'è più per le famiglie, ma per il Comune che vende tanti permessi per la raccolta funghi.

In aldar vrüa, benn 'z hatta gisunk dar hå, di Maria iz augistånt, hatt gèzzt an amblétt pittar marmelàda vo hennepern un gitrunkht an baizan kafé, dena izzese ågilekk: telàra, khopftuach un stivéln, hatt auginump in rukksakh, di zumma pittnan mezzarle un in stèkh un, no tunkhl, izze gånt in balt zo süacha sbemm. In sèll mòrgas hattze gihatt in sint zo macha a långa khear: gian geràde in di Kòst, atti Markè, in Djau un khearn bidrùmm pa Kostesì, Bisele un Gaso. In a par plètzla hattze givuntet vil un schümmane brigàlde, si hatt augivüllt di zumma un in rukksakh o. 'Z iz gest auz pa höbiat (ludjo) un hatta ågiheft di "butàda": asó hattze gehatt in sint zo giana alle tage un soi sbestar Frida berat gånt zo vorkhoavase attn merkà vo Tria. Asó, in tage darnå, di zboa sbestarn soin augistånt palle: ummana zo giana na sbemm un d'åndar zo vorkhoavase. Di Frida, pittn sèrlo voll, iz gånt zo vuaz zo Kalnètsch, sèmm hattze givånk in treno, argisotzt a Povo un nidar pa pontàrn fin attn merkà. Balse hatt gehatt vorkhoaft alle di brigàlde, hattze gekhoaft an sakh mel un, gidjukhtzar attn rukkn, izze gikheart bidrùmm in lånt.
In di achtzegar un noüntzegar djar soinda no gest vil sbemmar in lånt, di meararstn soinz gest baibar un khindar un vor di famìldje iz gest a guatar gebìnn. Ma hatt nèt gimocht gian ka Tria: 'z soinda khent di khoavar zo nemmase odar ma hattzen gètt, ume mearar gèlt, in hearn. In ta' vo haüt di fremmegen "hearn" khemmen in ünsarn beldarn un di sbemm lesansase au alle se. Di baibar mang neméar auziang gèlt vorkhoavante sbemm! In pa beldar höartma neméar ren azpe biar, ma höart: "ciò à, a go catà".

S.F.

An martzo (squàse) åna Martzo

Le tradizioni tramandate da decenni hanno visto negli ultimi anni un arresto dovuto alle norme dettate dalla pandemia; il mondo è cambiato, è giusto rincorrerlo con nuove idee ricordando anche il sapore degli antichi rituali.

'Z djar 2020 un ditza djar o, gesichart, bartn khemmen gedenkht vor alln in sachandar bobar nèt håm gemak tüan: khummane Trè Rè, khumman vaschom, né haür un njånka vert, un khumman martzo o. Åntze, zo pensàra gerècht atti traditzióng vo Lusérn, mochpar khön ke bar soin gestånt åna protschessiù vodar Madònna in madjo un in agosto o, un bartn seng bazpar mang tüan haür pitt ditza o.
'Z lånt vo Lusérn un di lusérnar soin hèrta gest starch ågepuntet in traditzióngen: a moménta z'stiana alle pittnåndar, zo gedenkha ünsarne altn. Ma ditza djar o, dar sèll hauf holtz sèmm atz Kraütz, bartaz gedenkhan alln bia ünsar lem iz gebèkslt in lest djar, bia bar soin gebèkslt biar: mabar fürse khearn zo khemma gelàich azpe an earstn? I pensàr vo no, i pensàr ke, oramài, di bèlt iz neméar da sèll vo hèrta un biar mang lai provàrn nåzostiananar, pitt naüge idee un innovatzióng.
Vor epparéppaz ditza iz sa khent gemacht: di miss, 'z petle un a par a funeràl o, soin khent gelatt seng attn kanàl vo youtube vodar "unità pastorale Regina della Pace", sichar 'z iz nèt azpe soin in di khirch ma, di laüt boda soin vort o, mang höarn un seng in sèll tòkko vo Lusérn o.
Di traditzióng von Drai Rè o iz khent gemacht von Kultùrinstitut, atti rete internet un dena gelatt seng att Zimbar Earde, asó soinda khent gehaltet pittnåndar di khindar boda soin hèrta gånt haus vor haus zo singa in kantzù.
Asó izta khent getånt pinn martzo o, boda iz khent vorprùnnt von pompìarn an sunta abas un bart khemmen gelatt seng att Zimbar Erde: biar mangen lai seng vo dahùam, pensàrante atz djar boda iz verte un speràrante in naüge; gedenkhante di schümman, barmen moméntn bobar håm pasàrt sèmm in di vorgånnatn djardar. Un bartn seng ke, balda allz bart soin pasàrt, barpar alle schètzan mearar alle di okkasióngen zo leba ünsar lånt, ünsarne laüt un ünsarne traditzióngen!

Giada von Galèn

Istituto Cimbro
Kulturinstitut Lusérn
Tel. 0464-78.96.45
info@kil.lusern.it
www.istitutocimbro.it

HAÜR IZ NÅ ZO MACHA AN DJÜSTN BINTAR, SAIBARAZ LAI VORGÉZZT VON SNAIBAR VONAR BÒTTA?

In pon von bintar

Quelli della mia età hanno visto parecchie stagioni invernali cariche di neve; genitori e nonni ci hanno spiegato come gestirle e prepararsi al meglio per superarle in attesa delle belle stagioni. Da diversi anni il clima è cambiato e ci siamo un po' disabituati alle abbondanti nevicate. Quest'anno è tornato a fare l'inverno, ma ve lo ricordate quello del 1985/86?

'Z iz sa ettlane tang bo 'z snaibet un bill pròpio nèt auhöarn. Di laüt boda mang soin alle vorå soinar tür zo schauvla, ma 'z darkhlékhten bintsche. Dar snea khint abe asó starch ke ma seta nèt auz un izta neméar platz auzohaüvranen. 'Z soinda zboa tratördar boda süachan zo schupfa un zo stumpfa atti saitn ma sa dartüanz nèt auzzoroima di beng, sa mochan sèmmlazzan, dar snea haltet allz au, est iz allz augedekht baiz. Dar stradù iz o voll un njånka di groazan slitü vodar provìntz gerivanda zo putza. Offezotüana di groazan beng håmsa untargelekk di ruspe un di skavatör ma vor seåndre o iz starch sber. Atti tèchar di antenne soin gedekht, un di khemmechar tempfan auz pa löchar drinn zboa métre snea, est mochtma åhevan abezoschauvla. Di laüt håm alle z'èzza un zo darbèrmase ma azza hettatn vortzogiana bahémme? Alle håm gesüacht zo vüara pazaitn di aute in platz umbrómm vo sèmm beratz gest destrar partìrn az hettat servìrt. Aromài soinda lai staigela ummar pa lånt un di laüt mochanse drukhan inn pa maurn snea zoa auzzonemmase, anìagladar schauvlt an tòkko un fra alle khinta offegetånt 'z begele. A mentsch pittnar långa kafèdata tònega khint vür schupfante a khlummana turbina boda plast vort bait in snea, ma darkhénnten lai, 'z iz dar Padre Paolo pitt soin "Stiar", er macht abe daz gåntz lånt un helft alln in laüt: "steat luste liabe tschelln, est saibar in pon von bintar ma dar långe kheart hèrta bidrùmm, haltet hoach di hèrtzar!"

b. n. motze

ARTICOLO NELLA VARIANTE CIMBRA DELLE VALLI DEL LENO

Frau Perchtega

Chi custodisce le anime dei bambini non ancora nati, immerse nell'acqua, simbolo della vita? È "Frau Perchtega", figura mitologica a Lusérn, presente, come solo pochi sanno, anche nelle Valli del Leno (Laimpachteldar), precisamente ai Zoreri in Laim (Terragnolo) e sul monte Spil posto tra Vallarsa (Prånttal) e Trambileno (Trumelays).

Ats Lusérn, aspe alle bissan, di "Frau Perchtega" hüatet di sealn vo di khindar, ke no nèt soinda gebortet, in väsar voll pitt bassar in a höl. Benn in a schaüladar temporàl biar höarn rümbln, hoast ke di vrau Perchtega spüelt saine väsar.
Nèt alle bissan, ke affn pèrge Spil in Prånttal lebet di "Froperta". Se hatt nèt di vuas vo a vrau, ma di vuas vo a goas un hüatet di sealn vo di khindar, ke no nèt soinda gebortet, in khesslar, ausgehölt in skaffan, voll pitt bassar, in an platz ke hoast "Kamer". Dise khesslar soinda no haützotage.
Darzùar, obar Zoreri, a khlummas un mèchte alts lånt in di Laim, nidarnå hügl vo dar Keserle is no haützotage di höl, bo lebet di "Fraopèrta". Nidarnå vo disa höl is an åndara höl, bo lebet dar "Fraostùm", soin månn. In di höl vo di Fraopèrta is no haützotage an naschénte pèchle, benn s'renk. Benn anvétze is an naschénte pèchle o in di höl vo dar Fraostùm, hoast ke khinta an starch un schaüla bèttadar.
Aspe ma kontàrt no haützotage, in Prånttal un o in di Laim, di Fraopèrta (odar Froperta) geat, pittn zboa zumman aff dar sèrlo, vo dar pèrge abe fin dar Laimpach, bo se vüllt di zumman pittn bassar un vorliart net a trupf durch di löchar vo di zumman! Se tragt dar vrischa bassar affn pèrge zo di khindar.
Basda nèt vil bissan, is ke "Frau Berchta" is o in Bayern. Biar håm di gelàicha burtzan!

Prof. DDr. Hugo-Daniel Stoffella vulgo Menlo

Avviso – Mèldung

Da KIL macht bizzan ke dar iz nå zo süacha an naüng direktór; zo geba inn di domånda izta zait finn di zbölve von fintzta 11 von lentzmånat. Zo bizzasan mearar tüat gian atti websait von KIL.

VkVSIyMjMDAwMDAtMDAwMC0wMDAwLTAwMDAtMDAwMDAwMDAwIyMjMDAwMDAtMDAwMC0wMDAwLTAwMDAtMDAwMDAwMDAwIyMjMjAyMS0wMy0wNVQwOTowNDozMCMjI1ZFUg==